

KAŽDODENNOST V ČASE CHOLERY PAŘÍŽ ROKU 1832 OČIMA UHERSKÉHO HRABĚTE RUDOLFA APPONYIHO

JAN KOUMAR

KOUMAR, Jan. Everyday Life in the Time of Cholera. Paris of 1832 from the Perspective of the Hungarian Count Rudolf Apponyi. *Historický časopis*, 2024, 72, 3, pp. 459–478, Bratislava.

This text deals with the epidemic of cholera in Paris 1832 as it was recorded in the diaries of the Hungarian aristocrat, an attaché in Paris, Rudolf Apponyi de Nagy-Appony. It concentrates on the quotidian life in Paris under epidemics between March and September 1832. First, it describes the family background of Count Apponyi, then it briefly sums up the cholera epidemics and then it proceeds to the three particular targets: 1/ The changes in the narrative of the origin and a nature of the disease as it were spread in Paris under cholera in 1832; 2/ The vision of cholera in the light of the then widely accepted miasmatical theory of the origin of disease, and 3/ The religious response to the epidemic and its manifestations.

Keywords: Cholera. History of Epidemics. Apponyi. History of July Monarchy. Everyday Life.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2024.72.3.3>

Úvod

Cholera je průjmové onemocnění, které způsobuje bakterie *Vibrio cholerae*. Ta se do organismu dostává alimentární cestou, tedy spolu s potravou či kontaminovanou vodou. Bakterie produkují ve střevech toxin, který výstelkové buňky nutí produkovat velké množství tekutiny, což vede k silným vodnatým průjmům a zvracení.¹ V důsledku ztráty vody a iontů dochází k rozvratu vnitřního prostředí organismu a oběhovému šoku, nemoc může vést až ke smrti, léčba tudíž spočívá v dostatečném zavodnění a doplnění iontů roztokem soli a cukru v nekontaminované vodě. Protože však příznaky cholery vypadaly vážně, nemoc neovlivňovala jenom samotného nemocného, ale svými výraznými projevy děsila i jeho okolí. Onemocnění totiž bylo nakažlivé a jeho propuknutí bylo náhlé, v průběhu několika hodin mohla být předtím zcela zdravá osoba vážně dehydratovaná. Náhlé vodnaté průjmy doprovázené silným zvracením navíc zviditelňovaly právě to, co se společnost počátku 19. století snažila zakrýt: tělesné funkce vyťahovala

1 GOWDER. *Cholera*. Rijeka 2019, s. 4.

cholera na mnohem větší světlo.² V důsledku ztráty iontů též docházelo k silným křečím, v nichž se postižený zmítal na posteli, obličej měl kolem úst a očí typicky fialkově modrou barvu, oči samy byly propadlé, vytržštěné, obkroužené tmavým prstencem, postižený ztrácel hlas či vyděšeným, dětsky vysokým hlasem prosil o vodu, aby zmírnil neuhasitelnou žízeň.³ Bohužel, právě voda bylo to, co lékaři nemocným často odpírali (průjmy a zvracení se totiž u odvodněného pacienty mírnily).

První epidemie nemoci proběhla mezi lety 1817–1824 v Indii, odkud se s britskými vojáky rozšířila do Thajska, jižního Ruska a Afghánistánu. Pařížská cholera roku 1832, kterou se tento text zabývá, spadala do druhé epidemie, která začala v roce 1826 v Bengálsku, v roce 1830 dorazila do Ruska. I když pruský král nakázal uzavření východních hranic, v Berlíně na cholera v listopadu 1831 umírá Hegel a Schopenhauera ve stejném městě vyděsila natolik, že se na útěku zastavil až ve Frankfurtu nad Mohanem, který považoval za nemoci odolný.⁴ V následujícím roce dorazila epidemie na Britské ostrovy, kde vyvolala četné lidové bouře⁵ a počátkem roku 1832 se rozšířila i do Francie, USA a Kanady.⁶ Do Paříže ovšem cholera přišla dva roky po červencové revoluci, která svrhla dědičné království restaurovaných Bourbonů a místo Karla X. nastolila Ludvíka Filipa z Orleánské větve rodu. Ten měl být králem Francouzů nikoliv králem Francie, jinými slovy měl být králem občanem. Červencové monarchii, které revoluce dala vzniknout, dominovalo měšťanstvo, zatímco legitimistická – tedy v anglickém vyhnání žijícímu Karlu X. věrná – aristokracie zůstávala konzervativně pravicová. Počátky červencového režimu proto byly vše, jen ne klidné. Již v únoru 1831 propukly první nepokoje při zádušní mši za před jedenácti lety zavražděného vévodu z Berry, při nichž legitimisté podpořili vnuka Karla X., vévodu z Bordeaux a vypleněn byl pařížský kostel Saint-Germains l'Auxerrois. Epidemie cholery pak dala propuknout dalším nepokojům, při nichž se především nejnižší vrstvy bouřily proti opatřením snažícím se chránit veřejné zdraví.⁷

Cholerové epidemie 19. století, jsou událostí společensky tak významnou, že se francouzský historik Louis Chévalier domníval, že se vyrovnají „politickým

2 EVANS. Epidemics and Revolutions. In *Past and Present*, 120, 1988, s. 123-143.

3 RYŠAVÁ ALVAREZOVÁ. Modrá nemoc či dávná úplavice. První české zkušenosti s cholerou. In *Dějiny a současnost*, 2002, roč. 42, č. 6, s. 10-13.

4 CARTWRIGHT. *Schopenhauer. A Biography*. Cambridge 2013, s. 435 a 452-453.

5 BURREL a GILL. The Liverpool Cholera Epidemic of 1832 and Anatomical Dissection – Medical Mistrust and Civil Unrest. In *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 2005, roč. 60, č. 4, s. 478-498.

6 BILSON. *A Darkened House*. Toronto 1980.

7 KUDLICK. *Cholera in Post-Revolutionary Paris*. Berkeley 1996, s. 3.

otřesům, hospodářským krizím a sociálním konfliktům“.⁸ Jde tudíž o významnou kapitolu sociálních dějin, o dobu, která, jak se domnívá Asa Briggs: „*Neúprosně odhalovala politické, sociální a morální nedostatky, vyvolávala fámy, podezření a někdy i násilné sociální konflikty.*“⁹ Tento ohled epidemií se zdá být v historii stabilním, poučila nás o něm ostatně nedávná pandemie COVID-19,¹⁰ nepřekvapí proto, že Catherine J. Kudlick shledává četné paralely mezi tím, jak na epidemie reaguje moderní společnost a jak reagovala společnost roku 1832.¹¹ Je totiž pravdou, že tehdejší fámy a dnešní konspirační teorie si jsou velmi podobné.¹² Naopak R. J. Morris si myslí, že i když společnost té doby byla v ekonomických, politických i sociálních ambicích velmi podobná naší, pandemie cholery roku 1832 odhalila způsoby myšlení, které se nám zdají být řadu staletí vzdálené.¹³ To jsou názory právě opačné, vyvolávají tudíž otázku, jak vypadala společenská každodennost a myšlení v době cholery na jaře a v létě roku 1832. K odpovědi může alespoň částečně pomoci deník uherského šlechtice pocházejícího z jednoho z nejvýznamnějších rodů vzdělanců a bibliofilů: hraběte Rudolfa Apponyiho. Originál je uložen v knihovně kaštelu v Oponicích na Slovensku, nicméně počátkem 20. století byl vydán knižně pod názvem: *Vingt-cinq ans à Paris. Journal du Comte Rodolphe Apponyi (Dvacet pět let v Paříži. Deník hraběte Rudolfa Apponyiho)*.¹⁴ Deník jistě není „objektivním“ zdrojem informací o průběhu cholery, trpí neduhy všech pramenů svého žánru,¹⁵ nicméně nabízí pohled vysoce postaveného šlechtice, atašé rakouské ambasády v Paříži na epidemii nemoci, které se tehdejší společnost i věda nedokázaly bránit.

-
- 8 CHÉVALIER. *Le Cholera: la première épidémie du XIXe siècle*. La Roche-sur-Yon 1958, s. xv.
 - 9 BRIGGS. Cholera and Society in the Nineteenth Century. In *Past and Present*, 19, 1961, s. 76-96.
 - 10 Historické perspektivě pandemie COVID-19 se věnoval francouzský historik Patrice Bourdelai, spoluautor jedné z nejvýznamnějších prací o epidemii cholery v roce 1832. Viz BOURDELAIS. The COVID-19 Pandemic in Historical Perspective. In *Historical Social Research*, 2021, roč. 33, s. 302-315.
 - 11 KUDLICK. Learning from cholera: medical and social responses to the first great Paris epidemic in 1832. In *Microbes and Infection*, 1999, č. 1, s. 1051-1057.
 - 12 Srovnání pandemie COVID-19 a předchozích epidemií není tématem této práce, práce k tomuto tématu navíc stále velmi rychle vznikají. Za všechny: TÁRNOK. The Cholera Epidemics in Hamburg and What to Learn for COVID-19 (SARS-CoV-2). In *Cytometry. Part A*, 2020, roč. 97, č. 4, s. 337-339.
 - 13 MORRIS. *Cholera 1832: the social response to an epidemic*. London 1976, s. 15.
 - 14 APPONYI. *Vingt-cinq ans à Paris*. Paris 1913.
 - 15 Důvodem jejich sepsání může být snaha autora o vylepšení vlastního obrazu, jeho ješitnost, obrana či oslava osob a jejich činů, paměti jsou také nutně subjektivní a odráží osobnost autora. Viz: HLAVAČKA. Memoárová literatura. In ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 312-329

Průběh cholerové epidemie v Paříži roku 1830 je poměrně dobře zmapován jak vědecky, tak literárně. Významnou pozornost jí v několika textech věnovala zmíněná historička C. J. Kudlick či dvojice francouzských historiků Patrice Bourdelais a Jean-Yves Raulot,¹⁶ objevila se ale i v literárním díle Heinricha Heineho,¹⁷ mihla se v Chateaubriandových pamětech¹⁸ či v Hugových *Bídnicích*.¹⁹ Cílem této práce proto není k již existujícím popisům přidat další, ale v každodenním životě vyšší společnosti v Paříži viděné optikou deníků jednoho aristokrata prozkoumat především tři, opakovaně se objevující, vzájemně propojená témata:

- 1/ Proměňující se narativ původu a povahy nemoci;
- 2/ Představu povahy cholery v duchu tehdy obecně přijímané miazmatické teorie původu chorob;
- 3/ Náboženskou odpověď na epidemii nemoci a její projevy.

Všechna tato tři témata by jistě vypadala jinak, pokud bychom na ně pohlédli optikou Hugových *Bídniců*, Heineho článků či pamětí jiných šlechticů. Cílem tohoto textu je však pohled na tyto fazety každodennosti očima uherského aristokrata a legitimisty, hraběte Rudolfa Apponyiho de Nagy-Appony.

Rod Apponyů a hrabě Rudolf

Apponyiové²⁰ svůj původ legendárně odvozovali od jednoho z kmenů, které do Panonské pánve přivedl Arpád, jiná legenda – v níž má původ srdcový štítek apponyiovského erbu, hlava Maura s bílou květinou v ústech²¹ – zase praví, že předkové rodu bojovali proti tatarským hordám, které v roce 1241 vpadly do Evropy. Původní rodové jméno Pécz si změnil v roce 1392 podle majetků, které získali výměnou původního Čeklízu (dnešního Bernolákova) za panství Apponyi (dnes Oponice),²² od té doby se psali Apponyi de Nagy-Apponyi.²³ Počát-

16 BOURDELAIS a RAULOT. *Une peur bleue: histoire du choléra en France, 1832–1854*. Paris 1987. Z dalších autorů zabývajících se tématem: LECA. *Et le choléra s'abattit sur Paris 1832*. Paris 1982; KUDLICK, *Cholera in Post-Revolutionary Paris*; a dále též DUBRETON. *La grande peur de 1832 (le choléra et l'émeute)*. Paris 1932.

17 Viz HEINE a JUNG. *Ich rede von der Cholera*. Hamburg 2020.

18 CHATEAUBRIAND. *Mémoires d'outre-tombe, Tome 5*. Paris 1910.

19 Cholera a cholerové bouře, stejně jako popis režimu Ludvíka Filipa jsou součástí čtvrté části díla (*Idea ulice Plumet a epopej ulice Saint-Denis*), především pak Knihy 10 této části. S choleroými bouřemi v červnu 1832 je zde výrazně spojena slavná postava Gavroche.

20 Jméno Apponyi lze najít i ve slovakizované podobě Apponi, Aponi či Apony.

21 Erb Apponyů je poměrně složitý, jde o čtvrcený erb se srdcovým štítem a třemi klenoty. Viz např. MYSLIVEČEK. *Velký erbovník*. Plzeň 2005, s. 86.

22 KRÁLÍK. Úvodné slovo správce historickej Aponiovskej knižnice. In KLIMEKOVÁ, Agáta. *Aponiovcí v dejinách knižnej kultúry*. Martin 2015, s. 35-44..

23 Dnešní Oponice byly rozděleny do dvou obcí, Nagy-Appony (Velké Oponice) ležící jižně

kem 17. století byl rod povýšen do baronského stavu, v té době se rozdělil do třech větví: hlavní rodová linie zůstala v Oponicích, po opuštění hradu si zde postavila pohodlný zámek, druhá linie se usadila na panství Korlátka a Jablonica nedaleko Senice, třetí pak na panství Éberhard (dnes Malinovo) nedaleko Bratislavy. Majetky rodu zvětšil Lazar Apponyi, povýšený v roce 1719 Karlem VI. na hraběte, když od francouzského velvyslance ve Vídni Florimunda Mercyho zakoupil panství Högyész. Zářivou kariérou u dvora prošel jeho vnuk Antal György (1751–1817), císařský komorník a župan v Tolně. Haydn pro něj složil Apponyiho kvartety (Op. 71-74), a protože miloval knihy, které skupoval z Josefem II. rušených klášterů, vznikla zásluhou Antal Györgyho slavná Bibliotheca Apponyiana o více než 30 000 svazcích.²⁴ Z jeho pěti synů knihovnu zdědil Antal (Anton) Apponyi (1782–1852), který ji přesunul do Bratislavy, kde stávala v samostatném domě na Kozí ulici a fungovala jako veřejná knihovna, sám Anton však vstoupil do diplomatických služeb Rakouského císařství. V letech 1816–1825 byl vyslancem v Římě, následující dvě dekády (1826–1848) pak vyslancem v Paříži. Právě zde s ním roli atašé zastával jeho synovec z jablonické větve rodu, hrabě Rudolf.

Obr. 1: Kaštieľ Jablonica. Sídlo Rudolfových rodičů. Zdroj: APPONYI, Rodolphe. *Vingt-cinq ans à Paris. Journal du Comte Rodolphe Apponyi, Attaché de l'Ambassade d'Autriche-Hongrie à Paris. Tome 2.* Paris, 1913.

směrem k Nitře, a Kis-Appony (Malé Oponice), ležící od centrálního kostela na sever a východ směrem na Topolčany.

24 CABADAJOVÁ a KRÁLÍK. *Aponiovska knižnica v Oponiciach.* Martin 2018.

Ten nebyl ve stejné době jediným mužem svého jména, jelikož Antal sám měl syna Rudolfa (1812–1876), taktéž diplomata, nejprve v Londýně a mezi lety 1872–1876 v Paříži, kde žil se svou manželkou Annou von Beckendorff. V rodině dostal jméno Rudolf II.²⁵ Rudolf I. Apponyi, jehož popisem cholery epidemie v Paříži se tento text zabývá, se narodil 5. 7. 1802 v Oponicích Josefu Apponyimu staršímu (1784–1853) a jeho ženě Eleonoře, rozené Jöchlinger von Jöchenstein.²⁶ Byl druhým synem ze čtyř, jeho starší bratr Ludovic (v dopisech nazývaný Louis či Lájoš) byl o rok starší, jeho dvěma mladšími bratry byli Leopold (1803–1850) a Gustav (1804–1896). Gustavovo narození však bylo pro jeho matku osudné. Zemřela po porodu, 12. 12. 1804 ve věku pouhých 27 let, svého manžela zanechala samotného se čtyřmi syny. Tehdy zasáhla manželka zmíněného Antona Apponyiho Therese, rozená Nogarola,²⁷ která ovdovělého Josefa seznámila se svou přítelkyní, ženou z milánského patricijského rodu There-sou Serbelloni (1782–1849).²⁸ Jen devět měsíců po smrti své první manželky tak dal Josef svým synům druhou, nevlastní matku, kterou si hrabě Rudolf zamiloval a ze svých misí jí psal četné listy.

Diplomatickou kariéru hrabě Rudolf zahájil ve věku jednadvaceti let. V roce 1823 po boku svého strýce Antona Apponyiho a jeho ženy Therese prodělal svůj diplomatický debut na velvyslanectví v Římě, kde se seznámil s dámami z vysokých kruhů, jakými byla kněžna Dorothea von Lieven, jejíž syn byl sekretářem ruské ambasády v Římě, či Juliette Réclamier, ikona intelektuálů a umělců.²⁹ V roce 1825 se z Říma vrátil do Vídně, kde kancléř Metternich rozhodl o jeho další funkci atašé v Paříži. V té době se zahraniční ambasády vyznačovaly personální neměnností. Anton Prokesh tak byl vyslancem v Athénách patnáct let, Josef Trauttmansdorff zase v Prusku strávil celých dvacet dva let,³⁰ Rudolf se svým strýcem Antonem strávil na pařížské ambasádě 22 let a následně žil v Paříži sám ještě další tři roky. Jeho společenské zakotvení bylo ve šlechtické rodině, patřil k diplomatům, které Hillard von Thiessen nazývá diplomatem starého typu

-
- 25 Číslování je však značně konfušní. Některé zdroje totiž oba muže číslovají právě opačně (viz. Např. KLIMEKOVÁ. Literárna tradícia v rodine Aponi. In KLIMEKOVÁ. *Aponiovci v dejinách knižnej kultúry*. Martin 2015, s. 35-44). V pramenech používaných v tomto textu je nicméně vždy uváděn s římskou dvojkou, budu se tedy tohoto číslování držet.
- 26 SNA Bratislava. Fond Rod Aponi z Oponic a Jablonice, karton 18, inv. č. 96, fol. 10.
- 27 Ke svatbě Therese a Antona i k jejich svatebnímu *Per Nozze* poému viz KOUMAR. *Three Nuptial Publications*. In *Historický časopis*, 2022, roč. 70, č. 5, s. 949–965.
- 28 JANURA. Aponiovské rezidencie v Lieskovom, Jablonici, Malinove a Bratislave. In KLIMEKOVÁ. *Aponiovci v dejinách knižnej kultúry*. Martin 2015, s. 17-23..
- 29 DAUDET. *Introduction*. Paris 1913.
- 30 BEZECNÝ. *Šlechtická diplomacie 19. století mezi panovníky a rodícím se nacionalismem*. In PAVELEC; GAŽI a HAJNÁ, eds. *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*. České Budějovice 2020, s. 469-491.

(type ancien), neboť profesionálem nebyl díky profesní přípravě ale díky svému původu a vzdělání, jeho rodina byla navíc úzce spojená s panovníkem.³¹ Přestože se v Paříži stýkal s mnohými urozenými ženami a navštěvoval jejich salony, nikdy se neoženil. Zemřel ve Vídni, rok po definitivním návratu z Paříže, v prosinci 1853 ve věku 51 let.

Obr. 2: Hrabě Rudolf Apponyi de Nagy-Appony. Zdroj: APPONYI, Rodolphe. *Vingt-cinq ans à Paris. Journal du Comte Rodolphe Apponyi, Attaché de l'Ambassade d'Autriche-Hongrie à Paris. Tome I.* Paris, 1913.

Hlavním pramenem o Rudolfově životě je jeho v Paříži psaný deník, vydaný mezi lety 1913–1914 ve čtyřech dílech. Ručně psaný deník se po Rudolfově smr-

31 Blíže viz THIESSEN. Diplomatie vom type ancien. Überlegungen zu einem Idealtypus des frühneuzeitlichen Gesandtschaftswesens. In THIESSEN a WINDLER, eds. *Akteure der Außenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel.* Wien 2010, s. 471-503.

ti ocitl v rukou jeho nejmladšího bratra Gustava, s nímž zřejmě Rudolfa pojilo nejsilnější přátelství (Gustav jej zastupoval v době jeho pobytu v Paříži v jednání o rozdělení otcova majetku)³² a následně se dostal do oponické knihovny,³³ která vznikla přenesením zmíněné veřejné knihovny v Bratislavě do nově vytvořeného severního křídla oponického sídla. Tam jej objevila matka Henricha Apponyiho Margaret, rozená Seherr-Thoss a zaujal ji natolik, že jej vydala u svého přítele, pařížského nakladatele Ernesta Daudeta. Jde o monumentální dílo přesahující 2 000 stran tištěného textu, cholerou roku 1832 se pak zabývá první polovina druhého dílu zahrnujícího roky 1831–1834. Deník je pramenem neobyčejně poutavým. Hrabě Rudolf sice zažil červencovou revoluci, která svrhla Karla X., pouze zdálky, byl totiž tehdy na dovolené v normandských lázních Dieppe,³⁴ nicméně neváhal se jako pozorovatel účastnit i událostí, které následovaly. Pozorně naslouchal procesu s bývalými ministry Karla X., byl svědkem vyplenění kostela Saint-Germain l'Auxerrois, procházel barikádami v ulicích Paříže v roce 1848, pozoroval vzestup Ludvíka Napoleona (později Napoleona III.), jeho uchvácení moci a vznik druhého císařství.

Cholera v Paříži v roce 1832

Cholera přišla v plesové a karnevalové sezóně na počátku jara 1832. Předpokládá se, že každému devatenáctému obyvateli Paříže byla nemoc diagnostikována a víc než 18 000 lidí zemřelo.³⁵ V deníku hraběte Rudolfa je poprvé zmíněna 10. 2., jde ovšem pouze o zmínku o jejím šíření mezi nižšími vrstvami v Anglii a o obavy hraběte Rudolfa, konzervativního aristokrata věrného Burbonům, o osud Karla X., který v té době žil ve skotském zámku Holyrood v Edinburghu. Podruhé se o ní dozvěděl hned druhého dne, kdy se jej paní de Vaudreuil zeptala na doktora Kweena, který prý toho dne navštívil královnu a rozmlouval s ní o choleře v Anglii.³⁶ Reálně však *la peur bleue* (modrý postrach)³⁷ do Paříže dorazil teprve později. O prvních nemocných se hrabě Rudolf dozvěděl na úterním večírku rakouské ambasády v Hôtel d'Eckmül, na Rue Saint-Dominique 26. 3. 1832.

Je pozoruhodné, že ačkoliv v předchozím roce cholera proběhla Uhrami a hrabě Rudolf o ní mohl vědět minimálně z korespondence, v deníku tyto znalosti

32 SNA Bratislava, Fond Rod Aponi z Oponic a Jablonice, karton 19, inv. č. 108, fol. 29-30.

33 DAUDET, *Introduction*.

34 Stejně jako Chateaubriand. Viz: CHATEAUBRIAND. *Paměti ze záhrobí*. Praha 2011, s. 428-432.

35 KUDLICK, *Cholera in Post-Revolutionary Paris*, s. 1.

36 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 133-135.

37 K popisu jmen cholery viz BOURDELAIS a RAULOT, *Une peur bleue: histoire du choléra en France, 1832-1854*, s. 42.

nijak nereflektuje. Sleduje především rostoucí počty případů. Začátkem dubna tak jeho deník uvádí jen v Paříži přes dvě stě případů, a každý den o padesát a více případů počty rostly. Druhého dubna bylo 450 nemocných a 142 zemřelých. 12. dubna již v nemocnicích podle hraběte Apponyiho bylo 1 200 nemocných, i když noviny přiznávaly pouhých 824, čísla prý byla záměrně snižována pro jejich děsivost. O pět dní později již bylo 1 500 zemřelých a počítalo se, že než epidemie skončí, bude pravděpodobně 3 000 obětí. I na samotné ambasádě se objevil první nemocný, pokojská barona Kollera.³⁸

Dne 17. dubna zemřel sicilský velvyslanec, kníže Castel-Cicala. Za příčinu smrti byl sice určen zánět trávící trubice, pověsti však pochopitelně mluvily o choleře.³⁹ Námětem mnoha hovorů v salonech bylo úmrtí předsedy ministerské rady a ministra vnitra v jedné osobě Casimira Périera. Po návštěvě nemocných v pařížských nemocnicích onemocněl silnou horečkou a v polovině dubna se zdál být zachráněn. Jeho lékař Broussais ho léčil obvyklými pijavicemi a ledem podávaným ve velkých dávkách, jeho úsilí však nestačilo a Casimir Périer 16. 5. zemřel.

Ke slovu se též dostala charitativní pomoc. Lidé nabízeli vysoké finanční částky či propůjčovali své domy, v nichž byly zřizovány dočasné nemocnice. Chateaubriand jménem vévodkyně de Berry věnoval na oběti cholery 12 000 franků, jeho pomoc ale byla odmítnuta s tím, že jde o politickou manipulaci. Vévodkyně de Berry se totiž neshodla s exilem Bourbonů a prohlašovala, že její syn Jindřich je legitimním francouzským králem.⁴⁰

Počátkem května se již deník věnuje jiným společenským a politickým událostem. Dne 4. 5. oznamuje, že cholera se považuje za skončenou, jelikož čísla zemřelých klesají k normálu. I když se pak k tématu epidemie hrabě Rudolf vracel na stránkách deníku jen příležitostně, nebyla to pravda. Cholera pokračovala dál, počty úmrtí jen dále nestoupaly, zůstávaly ale vysoké a ubylo případů, kdy smrt nemocného zasáhla jen několik hodin po propuknutí prvních příznaků. Od počátku května nakažený a nemocný generál Jean Maximilien Lamarque zemřel teprve v noci 30. 5. Jeho pohřeb o pět dní později vyvolal republikánské nepokoje, jejichž barikády v ulici Saint-Denis slavně zvěčnil Victor Hugo v *Bidnicích*. Jiskrou, která nepokoje vyvolala, byl prostý fakt, že generál revolučních a napoleonských válek, na rozdíl od Casimira Périera, neměl mít státní pohřeb. O den později byly však nepokoje potlačeny. Jejich řešení, obležená Paříž a následné soudy, ovšem hraběte Rudolfa zaujaly natolik, že po řadu dnů o choleře mlčí. Vrací se k ní až 12. 7., kdy onemocněla králova sestra, madame Adelaide

38 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 171.

39 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 176.

40 Tamtéž, s. 176, více viz KUDLICK. Giving Is Deceiving: Cholera, Charity, and the Quest for Authority in 1832. In *French Historical Studies*, 1993, roč. 18, č. 2, s. 457-481.

(Adélaïde Eugénie d'Orléans). Její uzdravení bylo však poměrně rychlé – 25. 7. hrabě Rudolf navštívil královskou rodinu v Saint-Cloud a madame Adelaide našel unavenou, avšak již v rekonvalescenci. V červenci se nicméně cholera vrací druhým vrcholem, v polovině měsíce ji navíc doprovodila nesnesitelná vedra, kvůli kterým prakticky ustal společenský život. Horko zhoršilo průběh epidemie, neboť se zhoršila kvalita vody. Ve dnech okolo 15. 7. tak na cholera umíralo 500 lidí denně, což bylo desetkrát více než v předchozích dnech, kdy umíralo denně kolem 50 lidí. Mnohem hůř na tom bylo okolí Paříže, kde byly vylidněné celé vesnice. Epidemie však od té doby slábla. Dne 20. 9. 1832 hrabě Rudolf zapisuje jako poslední významnou oběť markýzu de Coigny, jejíž intelektuální salon obdivoval. Nebyla to sice oběť poslední, cholera oficiálně skončila teprve o deset dnů později, byla to však poslední z obětí, která hraběte Apponyiho zajímala.

Každodennost pařížské společnosti v časech cholery

Příchod epidemie pro vyšší pařížskou společnost zpočátku neznamenal nic.⁴¹ Teorie k vysvětlení šíření infekčních chorob byla založena na existenci miazmatu, škodlivé substance, nacházející se tam, kde to páchne.⁴² Problémem nebyla samotná špína, splašky či odpadky, věřilo se, že nemoci nezpůsobují ony, ale jejich zápach. Ten však společnost měšťanstva a aristokracie neohrožoval: jejich moč, výkaly či pot byly odvětrány a odneseny. Odstranit bylo nutno pouze nedostatečný přísun vzduchu.⁴³ Právě proto hrabě Apponyi přikládá počátky cholerové epidemie chudině: jejich domy jsou malé, uličky, v nichž stojí, nevětratelné a zapáchající. O sebe se nepovažoval za nutné obávat, neboť rakouská ambasáda byla velká, vzdušná a měla velkou zahradu s dostatkem čerstvého vzduchu. Představa nutnosti provětrání měla však někdy až komické důsledky.

Ve společnosti se sice nedělala žádná preventivní opatření, bez přerušení probíhaly večere, rauty, plesy či koncerty, módou se jen stalo nosit v kapse u vesty malé pastilky z máty a heřmánku či sáčky kafru, který bylo vhodné čas od času vdechnout jako prevenci škodlivého pachu. Na zkušenosti založená představa, že chladná jídla způsobují nachlazení a nebezpečné nemoci, vedla k tomu, že se na rakouské ambasádě přestaly podávat zmrzliny a led pro ochlazení nápojů, to však bylo vše.⁴⁴ Víra, že se jedná o nemoc chudých, kteří k ní mají být pro

41 Republikánský plátek François le fataliste rozlišoval vyšší společnost od nižší následujícím způsobem: „*Co je cholera? Pro bohaté nic, pro chudé mor a smrt. Proč šetří bohaté? Protože jsou bohatí. Proč napadá chudé? Aby je poučila a potrestala.*“ (KUDLICK, *Cholera in Post-Revolutionary Paris*, s. 55).

42 LOOMIS, *Epidemics*. Santa Barbara 2018, s. 181.

43 K tomu více viz CORBIN, *Narcis a miazma. Pach a společenské představy 18. a 19. století*. Praha 2004, s. 17-27.

44 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*. Paris 1913, s. 163.

svůj zápach predisponovaní, byla navíc na počátku epidemie obecná.⁴⁵ Když na ambasádě přesto onemocněla pokojská barona Kollera, u které nemoc propukla po vypití velkého množství malinovky, léčba spočívala v přiložení pijavic na podbřišek a pití nálevu z máty s kafrovým extraktem.⁴⁶ I když taková léčba pravděpodobně nemocnou spíše oslabila, smyslem bylo provětrat nemocné vnitřnosti. Metolová vůně máty a kafru měla tělu v podstatě dodat čerstvý vzduch bez škodlivého zápachu, hnití a miasmatu. Odstranění škodlivého pachu z těla bylo ale možné i jinak. Paní du Roure tak měla pocit, že prodělala záchvat cholery, který vyléčila tím, že se vypotila.⁴⁷ Jiní se snažili léčit tabletkami uhlí, měli totiž pocit, že pohlcuje zápach.

Když však pouhé větrání nepomáhalo, problémem se stala neexistence jasné léčby. David Ferdinand Koreff, lékař proslulý svými díly o mesmerismu, k jehož návštěvníkům patřili lidé jako Victor Hugo, Alexandre Dumas, Honoré de Balzac či Stendhal, se hraběti Rudolfovi svěřil, že nemoci vůbec nerozumí. Když původcem měl být zápach, očekával se jasný mechanismus působení: popálení vnitřní výstelky střev, jejich zahánění či poničení. Koreff ale podnikl několik pítve, při nichž nezjistil žádné zánětlivé změny na sliznici střev, které očekával a neobjevil žádné známky vnitřního poničení orgánů.⁴⁸ Nemoc nezanechávala žádné zjevné stopy v organismu. Pouštění krve již sice bylo mnohými lékaři považováno za neúčinné, tváří v tvář bezradnosti nad nemožnou léčbou, ale přišlo opět ke slovu. Krev nemocných byla sice hustá, zdálo se tedy, že jejím odčerpáním by se jim mělo ulevit, zjevně jim však škodilo.⁴⁹ Doktor Koreff se nicméně hraběti svěřil, že alespoň na některé má vědomí epidemie léčivý efekt: lidé, kteří před vypuknutím cholery trpěli četnými nemocemi, se z nich nyní, v očekávání horší pohromy, uzdravili.

Pozoruhodný je popis nemoci. Hrabě Apponyi se zmiňuje o křečích, vyčerpání a strašlivém vzhledu nemocných, jediné slovo však neztrácí nad hlavním projevem nemoci: silným průjmem a zvracením. Výkaly a jejich případný vliv na šíření choroby jsou pro něj tabu i v řeči. Z deníku se tedy nedozvíme, jakým způsobem se zacházelo s výkaly na rakouské ambasádě. Jde o téma u šlechtické společnosti počátku 19. století natolik tabuizované, že se o něm ani v souvislosti s nemocí projevující se průjmem neobjevují náznaky. Vzácné zmínky o hygieně se týkají umývání, například v horkém srpnu 1831, kdy zpocený hrabě v husar-

45 KUDLICK, *Cholera in Post-Revolutionary Paris*, s. 4

46 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 171.

47 Tamtéž, s. 169. Obdobný pocit měl ohledně cholery i Chateaubriand (CHATEAUBRIAND. *Mémoires d'outre-tombe*, Tome 5, s. 486.)

48 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 171.

49 MORRIS, *Cholera 1832: the social response to an epidemic*, s. 163 a dále 176-184 a 205.

ské uniformě s kožešinovým kabátkem pelisse zavěšeným přes levé rameno trpěl natolik, že jej sama královna politovala slovy, že právě činí pokání.⁵⁰ I v takovém případě je ovšem zmíněno pocení ve smyslu utrpení z vedra, nikoliv ve smyslu zápachu. Ten se totiž přičítal především nízkým vrstvám, páchli hadráři, prostitutky, homosexuálové či námořníci, jejichž oděr byl považován za zvlášť nepřijemný, protože měl být kvůli dlouhodobé abstinenci či masturbaci „*obohacen silným pachem spermatu*“.⁵¹ Mluvit o zápachu vyšší společnosti však bylo naprosto tabu jakoby i jen zmínka o miazmatu měla nebezpečnou nemoc vyvolat.

Životní zvyky aristokracie se tudíž v průběhu epidemie výrazně neměnily. Na návštěvě u královské rodiny si hrabě Apponyi všiml, že sice všichni její členové sedí v největším průvanu, aby měli čerstvý vzduch, že se však ani v nejmenším nevzdali užívání ledu a zmrzliny, kterou jim prý lékař doporučil. Jiní šli opačnou cestou. Ruský velvyslanec rozestavěl ve svém pokoji sklenice se solí a jedl velmi horkou stravu v představě, že vše studené škodí, s cholerou tedy nakládal podobně jako s nachlazením.

Při neznalosti mechanismu choroby se proměňoval narativ jejího původu a povahy. Zmíněna již byla představa, že nižší společenské vrstvy jsou svým způsobem života pro nemoc předurčené či že jsou za svou citlivost k chorobě v jistém smyslu sami odpovědné: důvodem byly neřesti, násilné politické vášně a relativní barbarismus chudých a nemocí nejvíce zasažených společenských skupin.⁵² To ovšem obviněné skupiny samy odmítaly a snažily se hledat původ nemoci u těch, jimiž se cítili manipulovaní. Jelikož se onemocnění projevovalo střevními potížemi, říkalo se tudíž, že je otrávena voda v kašnách či že se do vína a chlebu přimíchává arsenik. Obvinění byli nejprve sběrači odpadků, avšak protože ti by stěží měli k podobné činnosti důvod, byla ze snahy zbavit se nepohodlné chudiny a řady svých odpůrců obviněna vláda Ludvíka Filipa. Hrabě Apponyi, obdobně jako jeho současník Chateaubriand,⁵³ neměl Ludvíka Filipa a jeho režim v lásce. Choleru a její příčiny mu však nevyčetl, podobné názory totiž ve vyšší společnosti neměly živnou půdu. Chudina obvinila z původu nemoci měšťanstvo a šlechtu, její povahu pak hledala ve vysvětlení, které dokázala pochopit: v jedu. Měšťanstvo a šlechta na druhé straně obviňovali chudinu ze zanášení svého pachu mezi ně, považovali se tak vlastně za jejich oběti. Chudí

50 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s.50.

51 CORBIN, *Narcis a miazma*, s. 138.

52 DELAPORTE. *Disease and Civilization: The Cholera in Paris, 1832*. Cambridge 1986, s. 50-62.

53 „Skutečná chyba Ludvíka Filipa nespočívá v tom, že přijal korunu [...], pravou podstatou jeho zločinu je to, že byl věrolomným opatrovníkem, že připravil o moc dítě a sirotka, a to je přečin, na který nemá Písmo dost prokletí.“ Myšlen je zmíněný jedenáctiletý syn vévodkyně z Berry, vévoda z Bordeaux (CHATEAUBRIAND, *Paměti ze záhrobí*, s. 446).

lidé jako by tuto rétoriku přijali, obvinili zase buržoazii ze snahy zbavit se jich (a tím jejich zápachu). S rostoucím vzájemným očerňováním společenských vrstev rostla nedůvěra. Nedůvěřovalo se léčebným zařízením, vznikaly totiž fámy o tom, že nemocní jsou v nemocnicích soustředěni proto, že jsou tam vražděni.⁵⁴ Kdo začal místo vína pít mošt, dozvěděl se, že ten je kvůli kvašení a z toho pocházejícího zápachu zdrojem epidemie. Kdo začal donášet vodu z jiných míst, dozvěděl se, že mezi chudinou se záměrně rozdávají otrávené bonbony a dorty.

Objevili se tací, kteří skutečně do fontán házeli pudr, neboť jim naplnění konspiračního narativu dávalo pocit moci a jak jim, tak lidu dodalo potřebné potvrzení správnosti jejich domněnek. V kašnách i v některých sudech vína byly tedy skutečně nalezeny stopy pudru či celé pudřenky, které potvrdily „správnost“ předpokladu vraždění chudiny ze strany měšťanstva a šlechty. Potvrzením svého narativu dostal lid pocit práva vzít spravedlnost do vlastních rukou. Na ulici byl chycen člověk, kterého dav obvinil z otrávení kašny a svou představu spravedlnosti ihned vykonal: z Pont-Neuf jej hodil do Seiny. Naštěstí pro onoho člověka, byl výborným plavcem a lynčujícím davu uplaval směrem k Pont des Arts.⁵⁵ Je dlužno dodat, že červencová monarchie v tomto smyslu vína nebyla. Právě za ní se postupně měnil obraz člověka na okraji společnosti z odpadu společnosti v obraz pouhého špinavého, pracujícího dělníka,⁵⁶ což je jisté polepšení. V případě choroby byl však zápach práce i chudinského obydlí korunním důkazem. Paříž vzhledem k tomu bylo třeba chránit před nepokoji. Když se jel hrabě Rudolf 3. dubna projet po městě, našel na každém rohu vojáky hlídající ulice.⁵⁷

S postupem epidemie se proměňovala každodenní tvář Paříže. V druhé polovině dubna už téměř každý měl v rodině či blízkých nějakou ztrátu, každý tudíž trpěl, či si myslel, že trpí (jak hrabě Rudolf poznamenal).⁵⁸ Kostely byly trvale v černém, na každém kroku byly rakve a pohřební vozy stály takřka před každým domem. Protože jich byl nedostatek, sloužily k tomuto účelu též obyčejné vozy stěhovací. Každá ulice v Paříži se tak měnila v ponuru podívanou, kde černou barvu pouze na málo místech přerušovala červená, označující ordinace lékařů a lékární. Řada osobností a Pařížanů své město opustila, směřovali do Švýcarska a do lázní, kde je velmi pravděpodobně zachránila nekontaminovaná voda. Hrabě Apponyi o nich ovšem mluví jen v jediné poznámce, a to nijak nadšeně.⁵⁹

54 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 170.

55 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 116-170. K napadání „travičů fontán“ viz SALOMÉ, *Le massacre des « empoisonneurs » à Paris au temps du choléra (1832)*. In *Revue Historique*, 2015, s. 103-124.

56 CORBIN, *Narcis a miazma*, s. 135-137.

57 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 165

58 Tamtéž, s. 178.

59 Tamtéž, s. 172.

Stejně jako jeho současník Eugène Roch ve své hře *Paris malade*⁶⁰ považoval město za jediný nemocný celek a s výjimkou slavných osob se neobracel k jednotlivým nemocným. Opustit Paříž navíc znamenalo kapitulovat před nemocí, za což mohl následovat trest. To hrabě popsal na případu rodiny Mathieu Moléa, bývalého ministra zahraničních věcí Ludvíka Filipa. Protože nechtěl budit dojem dezertéra, odmítl Molé před epidemií utéct do Švýcarska. Jeho rodina však s odjezdem v případě nouze počítala. Když hrabě Apponyi potkal jeho dceru Élizabéth, vdanou Le Ferté-Meun u paní de Noailles, řekla mu tehdy, že se jí epidemie nezmocní, protože před ní vždy může včas utéct. To však nemohla. O pouhé dvě hodiny později u ní propukly první příznaky a do třech hodin byla mrtvá.⁶¹

V situaci tak nápadně připomínající trest z hůry za dezerci, by se dala čekat náboženská odpověď, tedy snaha o modlitbu, vnitřní usebrání, prosby Boha o pomoc. Z deníku katolictví věrného hraběte Apponyiho se však dozvídáme pouze o kalvinisticky znějícím předurčení pro nemoc. Nešlo pouze o chudinu predisponovanou prý zápachem, nemoc se zdála být jakousi ruletou v níž je již vsazeno a sázky nelze měnit. Nejmenovaný lékař hraběti Rudolfovi proto řekl:

„Jezte a pijte, kolik chcete, ale nepřehánějte to; nakonec žijte jako obvykle a cholera nedostanete, pokud k tomu nemáte dispozice, ale pokud máte dispozice v těle, nic na světě vás neochrání a pokud vás asijská cholera zachvátí, jste nenávratně ztracen, protože z ní se ještě nikdo nevrátil.“⁶²

Dispozicí zde je pravděpodobně myšlen zápach miazmatu, z odpovědi ale číší nemožnost se takového předurčení zbavit. Je těžké soudit, zda hrabě Rudolf v předurčenost věřil. Když na otázku, zda se cholery bojí, odpovídá, že ani v nejmenším, neboť jednou stejně zemřít musí, zní to spíše jako fatalismus. V jeho deníku nicméně není v souvislosti s nemocí explicitně zmíněn Bůh, modlitby či mše. Bůh, respektive jeho protějšek Satan, je na stranách deníku zmíněn pouze ústy spisovatele Narcisse-Achilla de Salvandy, který na návštěvě salónu Therese Apponyi čte ze svého rukopisu práce *Les Plaies de la France (Zraněná Francie)*.⁶³ Vyprávění použilo Jobův příběh, do něhož autor obratně vpletl politické události a oslavil Francii, zemi pokroku, která za tři měsíce dobyla Říši a za tři dny svrhla království. Hrabě však autorovo čtení označil za komické, neboť bylo stále přerušováno dámami mluvícími zcela mimo téma, končilo navíc spíše zoufale:

60 ROCH. *Paris malade*. Paris 1832. K bližšímu rozboru Rochovy knihy viz: KUDLICK, *Cholera in Post-Revolutionary Paris*, s. 36-40. Ve skutečnosti bylo vydáno přes 120 000 pasů a kdo mohl, z města prchal.

61 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 174-175.

62 Tamtéž, s. 173-174.

63 Má jít o právě sepsanou práci, kterou de Salvandy neplánoval zveřejnit.

„Náboženství je mrtvé, civilizace zkažená, svoboda zvadlá a pokřivená. Vše je ateistické: zákony, myšlení, morálka. Naději už nenajdeme ani u lůžka nemocného, trpícího či vdovy. V nebi i v pekle prchá před protichůdnými podobami samotného křesťanského království. Bože nebe a země, jsi poražen.“⁶⁴

Snad vzhledem k tomu že červencová monarchie Ludvíka Filipa byla obecně obviňována z chybějící duchovní základny,⁶⁵ pochválili naslouchající lidé přednášku spíše formálními slovy jako okouzující a potěšující.⁶⁶ Vztah Boha k choleře měl totiž daleko k jednoduchosti. I když de Salvandyho čtení vidí nemoc jako Satanovu zkoušku hrdé a mocné Francie ve stejném stylu, v jakém byl zkoušen Job, hrabě Rudolf to tak neviděl. Jeho vztah k nemoci byl téměř vědecký, pozoroval ji se stejným zaujetím, s jakým pozoroval politické události, které ambasáda vedená jeho strýcem musela řešit. Lze-li v jeho deníku nalézt ve vztahu k epidemii víru, pak je to zmíněný fatalismus. Náboženství červencové monarchie nicméně bylo daleko pouhého ústupu k fatalismu. Edward Berenson si dokonce myslí, že uctívání světců a procesí konaná na jejich počest dosáhla na počátku režimu Ludvíka Filipa intenzity nepoznané od středověku,⁶⁷ šlo však spíše o civilní náboženství, tedy o jistou náboženskou dimenzi politické kultury.⁶⁸ Saint-Simonova představa, že nové křesťanství bude mít za reálný základ své doktríny morálku,⁶⁹ zakořenila u intelektuálů roku 1832 natolik, že se z deníku hraběte Rudolfa nedozvíme nic o návštěvách kostelů či zádušních mších. Život se za cholerové epidemie odehrává v salonech a tam se též odehrává náboženství. Jde však o náboženství politické, Bůh zkouší prostřednictvím Satana nemocnou Francii, kterou nakonec přichází před ďábelskými pohromami zachránit svatá Geneviève.⁷⁰ I takto romantizovaná představa je však vzácná a pochází z de Salvandyho čtení. Hrabě Rudolf cholera nepovažoval za boží trest, jak to činili angličtí evangelikálové.⁷¹ Podobného názoru byl ostatně i Chateaubriand,

64 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 184.

65 Církev byla jedním z hlavních podporovatelů předchozího režimu Karla X. a Bourbonů (viz KUDLICK, *Cholera in Post-Revolutionary Paris*, s. 143-154).

66 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 180-185.

67 BERENSON. *Populist Religion and Left-Wing Politics in France, 1830–1852*. Princeton 2014, s. 37.

68 *Religion civile* definuje v poslední kapitole Rozpravy o společenské smlouvě (připojil ji k ní až dodatečně) Rousseau jako občanské vyznání víry, stanovené jako city společnosti, bez nichž není možné být dobrým občanem (ROUSSEAU. *O společenské smlouvě*. Praha 2002, s. 154).

69 SAINT-SIMON. *Le Nouveau Christianisme*. Paris 1969, s. 153.

70 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 185.

71 MORRIS, *Cholera 1832: the social response to an epidemic*, s. 132

který v pamětech rétoricky vyzývá k představě, jak by cholera mohla vypadat v „náboženském století“, ale následně dodává, že nemoc místo toho přišla ve století filantropie, nedůvěry novin a státní péče.⁷²

Namísto mši však hrabě Apponyi zmiňuje náboženskou hudbu. Na koncert Haydnova oratoria *Stvoření (Die Schöpfung)* přišla 9. dubna 1832 k baronu Delmarovi veškerá pařížská nobilita. Markýza de Carman, hraběnka Potocká, paní de Fezencas, kněžna de Valmbrosa a řady dalších tak naslouchaly hudbě, která dala na cholera zcela zapomenout. Hudba ostatně posilovala i samotné Apponyovy. Anton Apponyi přivedl na ambasádu 16. 4. Ference Liszta, aby jim svou perfektní technikou zahrál Weberovo *Concerto*. Hrabě Rudolf přítom obdivoval Lisztovu rychlou hru, profesionalistu a geniální hudební přednes.⁷³

Závěr

Přijmeme-li Foucaultem ovlivněnou představu Françoise Delaporta, že neexistuje nemoc pouze přesvědčení, vnímání a představy s nimiž se vyrovnáváme prostřednictvím daných metod,⁷⁴ pak v případě pařížské cholery roku 1832 šlo o přesvědčení poměrně jasná. Miazmatická teorie předpokládala nejen, že cholera má svůj původ v zápachu,⁷⁵ ale i že tento choroboplodný zápach lze odstranit mentolem, kafrem a vypocením se. Separací vyšší společnosti od vlastního potu, moči a výkalů se teorie zdála být účinná: fungovala totiž sice, i když z jiného důvodu, než předpokládala: oddělením se od zapáchajících splašků došlo k oddělení se od choroboplodných zárodků.⁷⁶ Pařížská epidemie cholery roku 1832 měla vliv na očistu města. Obsedantní zájem začala vzbuzovat do té doby přehlížená obydlí chudiny,⁷⁷ kde se dbalo na vylepšení oděru v představě, že s tím přichází i zdraví. V souvislosti s objevením původce nemoci Robertem Kochem pak byla v průběhu páté pandemie (1881–1896) miazmatická teorie vzniku nemoci nahrazena teorií choroboplodných zárodků, což znamenalo mnohem účinnější léčbu.

Miazmatickou teorii ovšem pouze částečně přijaly nižší vrstvy. Ze zápachu totiž byly obviněny především ony a tento narativ byl pro ně nepřijatelný. Infekční původ nemoci (mající původ v pachu) odmítly a vysvětlení hledaly v jim dostupnější a pochopitelnější příčině: jedu. Fámy o otrávených kašnách, vínu

72 CHATEAUBRIAND, *Mémoires d'outre-tombe*, Tome 5, s. 486.

73 APPONYI, *Vingt-cinq ans à Paris*, s. 179.

74 DELAPORTE, *Disease and Civilization*, s. 6.

75 Lze též srovnat s otázkou Chateaubrianda: „Co je cholera? Je to smrtící závan?“ (CHATEAUBRIAND, *Mémoires d'outre-tombe*, Tome 5, s. 484).

76 ARMSTRONG. Purity, danger and miasmata. In *European Journal of Public Health*, 1996, roč. 6, č. 2, s. 109-112.

77 CORBIN, *Narcis a miasma*, s. 147-150.

a chlebu s arzenikem pramení ze snahy vysvětlit nemoc přijatelně něčím, co prostí lidé znají a co nenarušuje jejich vnímání sebe sama. Sanitární snahy Paříže a potřebu zbavit město pachu vnímali jako ohrožení své existence, navíc jako nepochopitelné obvinění z čehosi, na co byli příliš zvyklí, než aby to považovali za škodlivé. Otrávení studen je – jak na rozdíl od hraběte Apponyiho říkal Chateaubriand – oblíbená představa, která se opakuje vždy u všech nákaz.⁷⁸ Zápach, který u chudiny vnímal hrabě Apponyi, sami chudí cítit nemohli. Protože však chybělo potvrzení jednoduchého narativu stavějícího na jedu, objevili se tací, kteří jej potvrdili uměle. Ať již přítomnost pudřenek v kašnách měly na svědomí vyšší vrstvy nebo sama chudina, která potřebovala pro své vysvětlení důkaz, uplatnil se Thomasův teorém: jednání nemuselo být skutečné, stalo se ale skutečným v důsledcích. Důsledky otrávené vody v kašnách, která otrávená nebyla, vedly k házení „viníků“ do Seiny i k červnovému stavění barikád.

Narativ nemoci se nicméně proměňoval i ve vyšší společnosti. Od postrachu, přes osudové předurčení, jemuž stejně nelze utéci, až po nezájem, se kterým byly pořádány koncerty, a pro nějž stačilo, aby čísla nakažených a zemřelých nerostla. Proměna pohledu na cholera tyto tři prvky spojuje: vyšší společnost se cítila oddělena od zápachu, pokud se od nějakého přeci jen oddělit nemohla, byla to věc daná a nedalo se jí utéct, a tudíž bylo možné hrozbu ignorovat. Pozoruhodná je nepřítomnost útěku k modlitbám a Bohu v denících hraběte Rudolfa. Četní badatelé si všimli, že náboženská odpověď se cholera snažila vykreslovat jako trest za hříchy první (1789) i druhé (1830) revoluce ve Francii.⁷⁹ Aristokrat a legitimista Rudolf Apponyi si ovšem do svých – původně jen pro sebe psaných – deníků nic podobného nezaznamenal, ač by to šlo vzhledem k jeho politickému a sociálnímu přesvědčení čekat. Bůh v jeho vidění Paříže roku 1832 nehrál roli, úlohu kněze nahradil lékař. Že však lékař o nemoci věděl stejně málo jako kněz, bylo řečeno výše.

Cholera roku 1832 oficiálně trvala v Paříži celkem 189 dní mezi 26. 3. až 30. 9. Během této doby zemřelo 18 406 lidí, to byl však pouze počet úředně zaznamenaných úmrtí, skutečný počet byl pravděpodobně vyšší. Nemoc vyvolala odezvu nejen ve zmíněných oblastech, ale i v umění, kde zanechala odraz v romantickém vnímání fyziognomie umělce.⁸⁰ Na v úvodu položené otázky lze kromě výše uvedeného odpovědět, že pokud pomineme teorii miazmatu, každo-

78 CHATEAUBRIAND, *Mémoires d'outre-tombe*, Tome 5, s. 480.

79 Např. KUDLICK, *Cholera in Post-Revolutionary Paris*, s. 142, dále ale i BOURDELAIS a RAULOT, *Une peur bleue: histoire du choléra en France, 1832–1854*, s. 186. Dále ve své době, ale i v Paříži žijící Heine. Viz HEINE, *Cholera-Epidemie in Paris*.

80 K tomu blíže viz ATHANASSOGLOU-KALLMYER. Blemished Physiologies: Delacroix, Paganini, and the Cholera Epidemic of 1832. In *The Art Bulletin*, 2001, roč. 83, č. 4, s. 686-710.

denní chování, které se jí řídilo, současnost silně připomíná, nezdá se jí na hony vzdáleno, jak si myslel Robert John Morris.⁸¹

Jak bylo zmíněno v úvodu, popis cholery epidemie roku 1832 v Paříži z pera hraběte Apponyiho zdaleka není z dochovaných jediný. Na rozdíl od o nemoci spíše filosoficky uvažujícího Chateaubrianda však tento uherský šlechtic zobrazil pařížskou vyšší společnost poměrně detailně, na rozdíl od Heineho popisu zase vůbec nezmínil sanitární opatření, čištění chudinských čtvrtí a jen málo se věnoval masám na ulicím.⁸² Hrabě Rudolf byl diplomatem zabývajícím se vyšší politikou a ulici spíše přehlížel. Oproti Chateaubriandovi a Heinemu také Apponyiho popis neměl být určen veřejnosti, a i když jeho deníky byly o osmdesát let později vydány knižně, stejné slávy jako díla dvou předchozích nedošly a zůstávají spíše neznámé. To je ovšem škoda, neboť zajímavě dokumentují nejen Francii doby červencové monarchie, ale i slávu uherské diplomacie ve službách Rakouského císařství.

O autorovi / About the author

Mgr. Jan Koumar, Ph.D.

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy

Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 – Libeň

Česká republika

e-mail: jan.koumar@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8523-9234>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Archívy a archívne pramene / Archives and Archivessources

Slovenský národný archív (SNA) Bratislava. Fond Rod Aponi z Oponíc a Jablonice, karton 18.

Dobové tlačené pramene / Contemporary printed sources

APPONYI, Rodolphe. *Vingt-cinq ans à Paris. Journal du Comte Rodolphe Apponyi, Attaché de l'Ambassade d'Autriche-Hongrie à Paris. Tome 2*. Paris: Ernest Daudet, 1913.

81 MORRIS, *Cholera 1832: the social response to an epidemic*, s. 15.

82 Viz HEINE. *Cholera-Epidemie in Paris*. Heine též zmiňuje některé způsoby obrany proti choleře, o kterých by hrabě Apponyi měl vědět, ale nikde je nezmiňuje. Za všechny například flanelové pásy kolem těla, které prý šla sama královna, a kterým Heine věřil. Heine sám byl ovšem obdivovatelem revoluce a saintsimonistou, jeho pohled na události se proto nutně liší.

- DAUDET, Ernest. Introduction. In APPONYI, Rodolphe. *Vingt-cinq ans à Paris. Journal du Comte Rodolphe Apponyi, Attaché de l'Ambassade d'Autriche-Hongrie à Paris. Tome 1*. Paris: Ernest Daudet, 1913.
- HEINE, Heinrich a JUNG, Tim. *Ich rede von der Cholera: Ein Bericht aus Paris von 1832*. Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag, 2020.
- CHATEAUBRIAND, François-René de. *Mémoires d'outre-tombe, Tome 5*. Paris: Librairie Garnier, 1910.
- CHATEAUBRIAND, François-René de. *Paměti ze záhrobí*. Praha: Academia, 2011.

Internetové zdroje

- HEINE, Heinrich. *Cholera-Epidemie in Paris für die Augsburger Allgemeine Zeitung*. Dostupné online: <http://www.heinrich-heine-denkmal.de/heine-texte/cholera.shtml>

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- BERENSON, Edward. *Populist Religion and Left-Wing Politics in France, 1830–1852*. Princeton: Princeton University Press, 2014.
- BILSON, Geoffrey. *A Darkened House: Cholera in Nineteenth Century Canada*. Toronto: University of Toronto Press, 1980.
- BOURDELAIS, Patrice a RAULOT, Jean-Yves. *Une peur bleue: histoire du choléra en France, 1832–1854*. Paris: Payot, 1987.
- CABADAJOVÁ, Jana and KRÁLIK, Peter. *Aponiovská knižnica v Oponiciach*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2018.
- CARTWRIGHT, David E. *Schopenhauer: A Biography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- CORBIN, Alain. *Narcis a miazma. Pach a společenské představy 18. a 19. století*. Praha: Argo, 2004.
- DELAPORTE, François. *Disease and Civilization: The Cholera in Paris, 1832*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- DUBRETON, Jean Lucas. *La grande peur de 1832 (le choléra et l'émeute)*. Paris: Gallimard, 1932.
- GOWDER, Sivakumar Joghi Thatha, ed. *Cholera*. Rijeka: InTech, 2019.
- CHÉVALIER, Louis, ed. *Le Cholera: la première épidémie du XIXe siècle*. La Roche-sur-Yon: Imprimerie Centrale de l'Ouest, 1958.
- KUDLICK, C. J. *Cholera in Post-Revolutionary Paris: A Cultural History*. Berkeley: University of California Press, 1996.
- LECA, Ange-Pierre. *Et le choléra s'abattit sur Paris 1832*. Paris: A. Michel, 1982.
- LOOMIS, Joshua S. *Epidemics: The Impact of Germs and Their Power Over Humanity*. Santa Barbara: Praeger, 2018.
- MORRIS, Robert John. *Cholera 1832: the social response to an epidemic*. London: Holmes and Meyer, 1976.
- MYSLIVÉČEK, Milan. *Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích koruny české*. Plzeň: Fraus, 2005.
- ROCH, Eugène. *Paris malade: Esquisses du jour. 2 vols*. Paris: Bonnefoi Livres Anciens, 1832.
- ROUSSEAU, Jean Jacques. *O společenské smlouvě*. Praha: Aleš Čeněk, 2002.
- SAINT-SIMON, Henri de. *Le Nouveau Christianisme*. Paris: Éditions du Seuil, 1969.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- ARMSTRONG, David. Purity, danger and miasmata. In *European Journal of Public Health*, 1996, roč. 6, č. 2, s. 109-112.
- ATHANASSOGLU-KALLMYER, Nina. Blemished Physiologies: Delacroix, Paganini, and the Cholera Epidemic of 1832. In *The Art Bulletin*, 2001, roč. 83, č. 4, s. 686-710.
- BEZECNÝ, Zdeněk. Šlechtická diplomacie 19. stoloťi mezi panovníky a rodícím se nacionalismem. In PAVELEC, Petr; GAŽI, Martin a HAJNÁ, Milena, eds. *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*. České Budějovice: NPU, 2020, s. 469-491.
- BOURDELAIS, Patrice. The COVID-19 Pandemic in Historical Perspective. In *Historical Social Research*, 2021, roč. 33, s. 302-315.
- BRIGGS, Asa. Cholera and Society in the Nineteenth Century. In *Past and Present*, 19, 1961.
- BURREL, Sean a GILL, Geoffrey. The Liverpool Cholera Epidemic of 1832 and Anatomical Dissection- Medical Mistrust and Civil Unrest. In *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 2005, roč. 60, č. 4, s. 478-498.
- EVANS, Richard J. Epidemics and Revolutions: Cholera in Nineteenth-Century Europe. In *Past and Present* 120, 1988.
- HLAVAČKA, Milan. Memoárová literatúra. In ČECHUROVÁ, Jana a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha: NLN, 2014, s. 312-329.
- JANURA, Tomáš. Aponiovské rezidencie v Lieskovom, Jablonici, Malinove a Bratislave. In KLIMEKOVÁ, Agáta. *Aponiovci v dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2015, s. 17-23.
- KLIMEKOVÁ, Agáta. Literárna tradícia v rodine Aponi. In KLIMEKOVÁ, Agáta. *Aponiovci v dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2015, s. 35-44.
- KOUMAR, Jan. Three Nuptial Publications Celebrating Italian Unions of the House of Apponyi in Early 19th Century. In *Historický časopis*, 2022, roč. 70, č. 5, s. 949-965.
- KRÁLÍK, Peter. Úvodné slovo správcu historickej Aponiovskej knižnice. In KLIMEKOVÁ, Agáta. *Aponiovci v dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2015.
- KUDLICK, Catherine J. Giving Is Deceiving: Cholera, Charity, and the Quest for Authority in 1832. In *French Historical Studies*, 1993, roč. 18, č. 2, s. 457-481.
- KUDLICK, Catherine J. Learning from cholera: medical and social responses to the first great Paris epidemic in 1832. In *Microbes and Infection*, 1999, č. 1, s. 1051-1057.
- RYŠAVÁ ALVAREZOVÁ, Elizabet. Modrá nemoc či dávivá úplavice. První české zkušenosti s cholerou. In *Dějiny a současnost*, 2002, roč. 42, č. 6, s. 10-13.
- SALOMÉ, Karine. Le massacre des « empoisonneurs » à Paris au temps du choléra (1832). In *Revue Historique*, 2015, roč. 673, s. 103-124.
- TÁRNOK, Attila. "The Cholera Epidemics in Hamburg and What to Learn for COVID-19 (SARS-CoV-2)." In *Cytometry. Part A: The Journal of the International Society for Analytical Cytology*, 2020, roč. 97, č. 4, s. 337-339.
- THIESSEN, Hillard von. Diplomatie vom type ancien. Überlegungen zu einem Idealtypus des frühneuzeitlichen Gesandtschaftswesens. In THIESSEN, Hillard von and WINDLER Christian, eds. *Akteure der Außenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*. Wien: Böhlau Verlag, 2010, s. 471-503.